

Autoreferat

1.

Rafał Kubicki

2.

2000 r. mgr historii, Uniwersytet Gdański, specjalizacja archiwalna

2000 r. mgr teologii ogólnej, Katolicki Uniwersytet Lubelski

2004 r. dr historii, Uniwersytet Gdański na podstawie rozprawy pt. *Środowisko dominikanów kontraty pruskiej XIII- połowa XVI w.*, promotor prof. dr hab. Wiesław Długokęcki

3.

od 2000 r. do 2012 r. archiwista (od 2005 r. kustosz, od 2007 r. starszy kustosz) w Archiwum Państwowym w Gdańsku

od 2005 r. adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

Młynarstwo w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w XIII-XV w. (do 1454 r.), Gdańsk 2012, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, ss. 608.

Przedmiotem moich zainteresowań badawczych stał się problem powstania, rozwoju i funkcjonowania młynarstwa w państwie krzyżackim od XIII do połowy XV w. Mieści się on w obszarze ważnych zagadnień historii społeczno-gospodarczej późnego średniowiecza, dziedziny ostatnio bardzo zaniedbanej w naszej historiografii. Punktem wyjścia było przekonanie, że dla właściwego przedstawienia istotnych czynników tworzących obraz społeczny i gospodarczy średniowiecznej Europy niezbędne jest dokładne zbadanie kluczowych elementów, kształtujących warunki egzystencji ówczesnych społeczeństw, w tym też, mającego zasadnicze znaczenie dla organizacji życia codziennego, sposobu zaopatrzenia ludności w przetwory zbożowe. Temat ten dla innych obszarów podejmowano już w historiografii europejskiej i polskiej, jednak dla terenu państwa krzyżackiego w Prusach nie był dotychczas opracowany, wyjąwszy syntetyczny artykuł Hansa Steffena, a badania nad zagadnieniem często zastępowane były jedynie powtarzaniem utartych stwierdzeń. Tym czasem właściwą perspektywę dla zrozumienia istotnych elementów badanego zagadnienia stanowi dopiero ujęcie całościowe dla terenu Prus krzyżackich i śledzenie procesów zachodzących w długim okresie czasu. Tylko wówczas bardzo rozproszone informacje

zebrane w całość pozwalają na dokonywanie rekonstrukcji zmian zachodzących w życiu społeczno-gospodarczym, przede wszystkim w organizacji struktury wiejskiej. Odtworzenie procesu rozwoju sieci młynów wodnych i wiatraków, na całym obszarze Prus Krzyżackich, miało służyć ukazaniu dynamiki i złożoności zagadnienia, wynikającej z przemian gospodarczych, ustrojowych i społecznych, zachodzących od początków państwa zakonnego w XIII w., w czasie jego rozkwitu, aż po wybuch wojny trzynastoletniej w połowie XV w. Obszarem badań objęto tereny, które stanowiły wówczas jego części składowe, a więc Prusy właściwe i ziemię chełmińską, gdzie Zakon mógł najpełniej kształtować swą polityką gospodarczą oraz Pomorze Gdańskie, na którym zastał już istniejące regulacje prawne i strukturę gospodarczą i własnościową, ukształtowaną w okresie książęcym. W związku z tym podjęto również problematykę młynarstwa w dobrach wielkiej własności kościelnej (zakonnej – głównie cystersów) oraz młynów w dobrach rycerskich i młynów w miastach.

Wybór dla prześledzenia tego procesu specyficznego organizmu państwowego jakim było państwo zakonu krzyżackiego, w którym scentralizowana struktura stosunkowo jednolitej administracji stwarzała niezwykle warunki dla świadomego kształtowania gospodarki wiejskiej, relacji wieś-młyn, wieś-miasto, nie był przypadkowy. Szło nie tylko o ukazanie specyfiki warunków, w jakich miało miejsce to zjawisko, postępujące wraz z procesem osadnictwa prowadzonego przez Krzyżaków, ale też przemian jakie przyniosło w funkcjonowaniu struktur wiejskich na terenach zagospodarowanych w okresie książęcym na Pomorzu Gdańskim.

W związku z tym ważnym zagadnieniem była próba odpowiedzi na pytanie, jakie były istotne czynniki, decydujące o specyfice sytuacji panującej na tych terenach. W jakim stopniu rozwój młynarstwa determinowany był osadnictwem wiejskim i miejskim prowadzonym przez Krzyżaków, poszczególne biskupstwa i kapituły biskupie, często na obszarach dotychczas niezagospodarowanych. Co przyniosła konsekwentna i realizowana w długiej perspektywie czasowej polityka gospodarcza zakonu krzyżackiego, wreszcie jakie skutki miały regulacje prawne, w tym obowiązywanie regale młyńskiego, którym obok Krzyżaków dysponowali również poszczególni biskupi i kapituły biskupie. Istotnym zagadnieniem był także problem podobieństw i ewentualnych różnic w polityce prowadzonej wobec młynarzy i w zakresie młynarstwa przez te instytucje. Dodatkowo, w celu ukazania szerszego kontekstu przemian gospodarczych, których odbiciem były zmiany zachodzące w sieci młynów zbożowych zebrane dane, o obiektach istniejących do połowy XV w., zestawiono z wykazami, pochodzącymi z drugiej połowy wieku XVI.

Drugim istotnym zagadnieniem obok procesu rozprzestrzeniania młynów zbożowych było określenia ich znaczenia w ekonomice zakonu krzyżackiego, pobierającego od młynarzy wiejskich nie tylko czynsz wyrażony w pieniądzu i naturaliach, ale również samodzielnie zarządzającego wielkimi urządzeniami przemiałowymi, zlokalizowanymi w największych miastach (Gdańsk, Elbląg, Królewiec, Toruń) i w okolicach stołecznego Malborka. Dzięki częściowemu zachowaniu się inwentarzy, wizytacji i rachunków gospodarczych Zakonu, w tym przede wszystkim szczegółowych rachunków mistrzów młyńskich, podjęto próbę oszacowania zdolności przemiałowej tych urządzeń i odtworzenia cyklu ich pracy rocznej. Uzyskane wyniki wskazały na główne czynniki, determinujące efektywność poszczególnych urządzeń przemiałowych, którymi były obok oczywistej cykliczności upraw i zbioru zboża, także wielkość młyna (mierzona liczbą kół) i terenu, z którego mielono w nim zboże oraz lokalne warunki wodne. Rozpatrując znaczenie ekonomiczne młynów wiejskich i miejskich nie pominięto również problematyki związanej z obrotem młynami (umów kupna-sprzedaży), zastawów, dzierżawy i pobierania czynszów przez władcę terytorialnego. Oddzielnie zaprezentowano problem znaczenia młynów w ekonomii wielkiej własności kościelnej (biskupiej, kapitulnej i zakonnej) oraz organizację i znaczenie skarbowego młynów krzyżackich (miejskich i zamkowych). Omawiając rolę pełnioną w gospodarce przez młyny wzięto pod uwagę sytuację materialną wsi, organizację przemiału, istniejące powiązania wieś – młyn (zagadnienie przymusu mlewnego), funkcjonowanie gospodarstwa pomocniczego młynów wiejskich, rozwój osadnictwa i nowy sposób organizacji wsi. W tym kontekście analizowano związek pomiędzy rozmieszczeniem młynów, a prawem na jakim organizowane były i funkcjonowały okoliczne wsie i dobra (na prawie polskim, chełmińskim, magdeburskim i pruskim).

W oparciu o dostępny materiał źródłowy podjęto próbę odtworzenia wiadomości o konstrukcji, technice budowy i użytkowaniu urządzeń przemiałowych. Dokonano też zestawienia szczegółowych informacji o stosowanych wówczas rodzajach urządzeń młyńskich, technice zakładania różnych typów młynów wodnych, spiętrzania wody i budowy innych typów urządzeń przemiałowych (wiatraków, młynów łądnych i kieratowych), a także pozyskiwaniu kamieni młyńskich i utrzymania sprawności urządzeń (powinności szarwarkowe chłopów).

Trzecim wiodącym pytaniem była kwestia „skutków społecznych” jakie przyniosło pojawienie się i rozprzestrzenienie młynów zbożowych. W konsekwencji powstanie odrębnej w sensie prawnym i ekonomicznym grupy młynarzy, szczególnie wyróżniających się swą pozycją ekonomiczną spośród członków wspólnoty wiejskiej. W związku z tym podjęto próbę

ujęcia tej zróżnicowanej wewnętrznie grupy zawodowej i jej poszczególnych członków. Obok perspektywy ogólnej dokonano także charakterystyki jej wewnętrznych przemian w wymiarze indywidualnym, co jednak ze względu na stan zachowania źródeł mogło być przeprowadzone jedynie w ograniczonym stopniu. Wskazano na wewnętrzne zróżnicowanie grupy młynarzy, zarówno w sensie prawnym, jak i ekonomicznym. Wszystkie prezentowane zagadnienia ujęto w szeregu szczegółowych zestawień tabelarycznych, wykresów i kartogramów, które pozwalają na lepsze ukazanie wielu poruszanych kwestii.

Drugą zasadniczą część pracy stanowi wykaz czynszów pobieranych z młynów wodnych i wiatraków w okresie do 1454 r. i spis alfabetyczny młynów i wiatraków, działających na terenie państwa krzyżackiego do połowy XV w. Zestawiono tam w formie tabeli i słownika historyczno-geograficznego szczegółowe dane o ponad 900 obiektach, funkcjonujących w tym okresie na terenie państwa zakonnego. Z pewnością zebrane informacje będą ważnym elementem w dalszych pracach zmierzających do odtworzenia stosunków osadniczych na tych terenach, szczególnie procesu zagospodarowania w Prusach właściwych. Integralną część tych spisów stanowi, dołączona na płycie CD, szczegółowa mapa młynów wodnych i wiatraków, ukazująca właściwy kontekst przestrzenny funkcjonowania poszczególnych obiektów. Podstawą do sporządzenia wspomnianych wykazów i mapy była szeroka kwerenda źródłowa, którą objęto źródła drukowane i niedrukowane, pochodzące przede wszystkim z dawnego archiwum zakonu krzyżackiego, przechowywane obecnie w Berlinie Dahlem, oraz z archiwów państwowych i kościelnych w Polsce (Gdańsk, Toruń, Bydgoszcz, Olsztyn, Pelplin, Płock).

Podsumowując w omawianej pracy przedstawiono proces rozwoju sieci młynów wodnych w państwie krzyżackim od XIII do XV w. i jego związek z typem osadnictwa wiejskiego. W tym kontekście wskazano na ważne znaczenie obowiązywania i konsekwentnego stosowania przez zakon krzyżacki regale młyńskiego, co było możliwe dzięki temu, że Krzyżacy byli też głównym władcą gruntowym w swym państwie. Podejmowane przez nich sukcesywnie działania pozwoliły na racjonalną politykę przestrzenną i optymalne rozmieszczenie sieci młynów wodnych i wiatraków oraz zapobieganie szkodliwej konkurencji między nimi. Dokładna analiza zachowanych informacji źródłowych pozwoliła też na zweryfikowanie dawniejszych szacunków Marii Dembińskiej, dotyczących sieci młynów wodnych na Pomorzu Wschodnim. W oparciu o poczynione ustalenia wskazano na występujące w sieci młynów wodnych i wiatraków zróżnicowanie, wynikające nie tylko z warunków terenowych, ale też regulacji prawnych i stosunków własnościowych oraz typu organizacji osadnictwa. Podkreślono wyraźny wpływ na kształtowanie sieci młynów wiejskich dążeń instytucji

kościelnych (zakonów i biskupów) do posiadania własnych urządzeń przemiałowych, nawet kosztem ich małej wydajności. Wskazano także na powstanie odrębnej grupy osad młyńskich i ich znaczenie ekonomiczne. Wszystko to ujęto w kontekście relacji prawnych i ekonomicznych pomiędzy młynami a okolicznymi wsiami, ich wzajemnych powiązań gospodarczych i przestrzennych, oraz metodzie regulacji i rozstrzyganiu powstających sporów.

Dzięki zachowanym źródłom zrekonstruowano wielkość i cykl pracy dużych młynów krzyżackich, z dokładnością do tygodniowego przemiału i to w długich ciągach czasowych, obejmujących nawet okres kilku lat, co może być wykorzystane jako wskazówka przy badaniach zagadnienia rzeczywistych plonów na terenach działania konkretnych młynów. W oparciu o te przekazy oszacowano dokładniej również wydajność przemiałową młynów wodnych w XV w. Podjęto także próbę określenia wydajności produkcyjnej wiatraków i wskazania kształtujących ją czynników. Odtwarzając informacje o rodzaju pobieranych w młynach wiejskich czynszów, zazwyczaj w pieniądzu lub zbożu, ale też w obu formach, wskazano na typ czynszu, jako ważną wskazówkę na temat stanu rozwoju gospodarki wiejskiej, miernika jej związku z rynkiem i wykorzystaniem pieniądza w wymianie gospodarczej. W oparciu o analizę sposobu pobierania czynszów, terminu ich płatności i zasad wnoszenia samej opłaty (jednorazowo, w ratach), wskazano na ścisły związek z cyklem produkcji rolnej, znajdujący pewne odbicie w aktywności przemiałowej młynów. Jako miernik rozwoju osadnictwa wiejskiego na danym terenie zaproponowano również wykorzystanie przekazów o okresach zwolnienia z czynszów przyznawanych zagospodarowującym się dopiero młynarzom. Poprzez analizę faktu obniżania wymiaru czynszów odnotowaną w latach 30-tych i 40-tych XV w. wskazano na jeszcze jeden miernik rozmiaru kryzysu gospodarczego państwa, wynikającego ze zniszczeń związanych z wojnami z Polską.

Wskazane ustalenia będą elementem przyszłych studiów, ukazującym obraz wsi w państwie krzyżackim w późnym średniowieczu. Ich prezentacja w szerokiej perspektywie porównawczej i w długim okresie miała dać w miarę pełny obraz przemian jakim podlegało młynarstwo w państwie krzyżackim w średniowieczu. Wydaje się to istotne dla właściwego zrozumienia analogicznych procesów obserwowanych w sąsiednich krajach, co daje sposobność do wskazania podobieństw i różnic modelu gospodarczego i organizacyjnego w stosunku do Polski i krajów Europy Zachodniej.

5. Pozostałe osiągnięcia naukowo-badawcze

Drugim nurtem badań, będących rozwinięciem tematu pracy doktorskiej, która stała się podstawą do publikacji książki *Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI w.*, Gdańsk 2007, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, ss. 261, są prace, dotyczące historii Kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem struktur zakonnych. Kontynuując wskazane kierunki badawcze, w szczegółowych opracowaniach podjęto szereg zagadnień związanych z funkcjonowaniem struktur klasztornych mendykantów (dominikanie, franciszkanie, augustianie eremici, karmelici, franciszkanie obserwanci), w państwie krzyżackim i Prusach Królewskich, w długiej perspektywie czasowej, sięgającej nawet kasat z początków XIX w. W związku z tym sformułowano ogólny model podstaw materialnych funkcjonowania tamtejszych mendykantów, w tym i specyfikę sytuacji poszczególnych konwentów w średniowieczu (dominikanie w Elblągu) i szerszej perspektywie, obejmującej przemiany w okresie nowożytnym, aż do kasaty w początkach XIX w. (dominikanie w Gdańsku). Opracowano również problem społecznej funkcji struktur zakonnych w miastach na przykładzie praktyki przyjmowania prebendarzy. Analizowano także inne szczegółowe kwestie takie jak relacje kleru diecezjalnego z klasztorami, funkcjonowanie bractw klasztornych w zgromadzeniach mendykanckich i model kontaktów pomiędzy klasztorem mendykanckim a społecznością miejską (studium przypadku - dominikanie Elbląg, franciszkanie Gdańsk).

Rozwijając badania nad strukturami wiejskimi i problematyką młynarstwa, podjęto szersze studia przekrojowe, dotyczące jego znaczenia w ekonomice wielkiej własności zakonnej (cystersi Oliwa) do XVII w. i wielkich miast Prus Królewskich - Gdańska i Elbląga od drugiej połowy XV do końca XVIII w. Ogłoszono także pracę na temat znaczenia i wykorzystania militarnego młynów wodnych w średniowieczu na przykładzie państwa zakonu krzyżackiego w Prusach oraz opracowanie, dotyczącą zastosowania energii wodnej w młynarstwie na tych terenach.

Wychodząc poza te zagadnienia podjęto studia nad formami pobożności mieszczańskiej w późnym średniowieczu (pielgrzymki, legaty testamentowe *ad pias causas*) i szerzej funkcjonowania społeczności miejskiej, wpisujące się w żywy w historiografii europejskiej nurt badań nad testamentami mieszczańskimi w kręgu hanzeatyckim. Okazją do tego było przeprowadzenie kompleksowych badań nad późnośredniowiecznymi testamentami mieszczaństwa elbląskiego. Biorąc za punkt wyjścia dyspozycję na cele pobożne zaproponowano rekonstrukcję modelu pobożności mieszczańskiej w późnym średniowieczu, dominującej w wyższych warstwach mieszkańców Elbląga, która w dużym stopniu

odpowiada analogicznym wynikom badań znanych dla innych, nie tylko hanzeatyckich, ośrodków w tym okresie. W oparciu o te przekazy analizowano także elementy kultury materialnej, ich postrzegania i wartościowania w tym środowisku. Analizowano ponadto przejawy życia codziennego późnośredniowiecznego mieszczaństwa (łącznie miejskie w Elblągu - organizacja i problem higieny).

Oddzielny nurt aktywności naukowej stanowią prace edytorskie nad źródłami historycznymi późnego średniowiecza. Dotychczas ukazały się w druku niewielkie edycje, obejmujące statuty bractwa czeladniczego ze Starego Miasta Gdańska, źródła dokumentowe (franciszkanie Gdańsk, cysterki Żarnowiec) i szczegółowe rachunki gospodarcze (mistrza młyńskiego w Elblągu). Ważne miejsce w prowadzonych pracach zajmuje także śledzenie ukazujących się na bieżąco opracowań z zakresu uprawianej problematyki i ich recenzowanie, jako element udziału w dyskusji naukowej.

Wszystkie podejmowane prace i kierunki prowadzonych studiów, wskazują na skoncentrowanie się przede wszystkim na problematyce społeczno-ekonomicznej późnego średniowiecza na obszarze Prus Krzyżackich i Prus Królewskich, ze szczególnym zainteresowaniem procesami zachodzącymi w wieku XV i ich trwaniem w dłuższej perspektywie czasowej. Szerokie zainteresowanie różnymi czynnikami, mającymi istotny wpływ na kształtowanie warunków egzystencji ówczesnego człowieka, zarówno w wymiarze zbiorowym, jak i indywidualnym, ma dać możliwość rekonstrukcji pełniejszego obrazu ówczesnej rzeczywistości społecznej i kulturowej bez pomijania całej złożoności, tworzących ją elementów, do czego nieraz prowadzi nadmierne skupienie się na wąskiej problematyce badawczej, sztucznie wyizolowywanej z szerszego kontekstu historycznego. Ujęcia monograficzne oparte na szerokiej podstawie źródłowej, obszernym kwestionariuszu badawczym, uwzględniające możliwie w pełnym wymiarze wyniki analogicznych prac prowadzonych nad podobną problematyką, i nie zamykające się w sztucznych granicach chronologicznych, mogą dać wartościowe wyniki badawcze i przybliżyć nas do odtwarzania pełniejszego obrazu ówczesnej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej.

Rafał Kubicki